

Michele Sità

Vicótól Vicóig – a történelem fogalmának változása Vicótól napjainkig

A múltról és történelemről való elmélkedés mindig is az emberi gondolkodás egyik központi témáját adta: az idők folyamán voltak azonban olyan döntő fordulatok, melyek a múlt vizsgálatát a lét és az ember megértésére irányuló valódi kutatássá alakították. Mindezzel persze nem azt akarjuk állítani, hogy a történelmi kutatás mindig a tudományos gondolkodás kiemelt részét képezte, csupán annyit, hogy a múlt megismerésének vágya az emberben kezdettől nagyban hozzájárult a történelmi tudat fejlődéséhez.

Gian Battista Vico munkássága kétségkívül döntő fordulatot jelentett a történelmi gondolkodás területén. Olyan filozófusról van szó, aki erősen kötődik saját korához és annak kultúrájához, de akinek gondolkodása túllép az idő barikádjain, és aktualitásával némelykor lefegyverzi az utókort. Talán meglepőnek tűnik, hogy oly jelentős olasz gondolkodók, mint Bertrando Spaventa vagy Felice Tocco Vico munkásságát Immanuel Kant kritikájához hasonlították, s nem egy közös pontot fedeztek fel közöttük.¹ Noha Kant teljes életművében számos olyan problémára lelhetünk, melyeket már Vico is felvetett, talán mégis *A tiszta ész kritikája* az a kanti szöveg, amely a leginkább közelíthető Vico *Új tudományához*: gondoljunk például arra a szöveghelyre, ahol az észen, illetve a kinyilatkoztatáson alapuló teológiák – Vicónál is meglévő – megkülönböztetése után Kant distinkciói fokozatosan túllépnek a vicói művön, és mintegy kiszélesítik és árnyalják a teológia egyes ágait. Szó kerül itt a transzcendentális és természeti teológiáról, a kozmoteológiáról és ontoteológiáról, valamint a fizikoteológiáról és a morálteológiáról. (Vö. KANT 1995, 492–493.)

E példából is okulva érdemes felfigyelnünk, hogy egy-egy filozófust milyen erős szálak fűznek mesteréhez: kölcsönös oda-visszahatásokról van itt szó, melyek révén gyakran megtörténik, hogy – Vico szavaival élve (vö. VICO 1965, 30–31) – a tanítvány az egykori mester szavait és érvelését használja, s ezzel a mester mintegy az itt és most alkotó gondolkodó művének szerzőjévé válik. E kölcsönhatás fontosságára már Benedetto Croce is felhívta a figyelmet (CROCE 1952a, 187–196), ám arra is figyelmeztetett, hogy a tanítvány-szerzők gyakran csak elképzelik, amit a mesterek, vagyis „szerzőik” mondani akartak: amikor például saját gondolatmenetüket a mester érveinek – némelykor kérdéses – interpretációjával kívánják alátámasztani, valójában olyan elvárásaik vannak, melyek nem teljesülnek.

S ha most visszatérünk az Itáliában a történelmi kutatásról kialakult fent említett vitára, úgy fontos jelezni, hogy a múlt és a történelem problémáját felvető gondolkodók között akadt olyan, akit nem csupán a múlt ismeretének mélyítése foglalkoztatott, hanem a történelmi gondolkodás és általában a filozófia nemzeti jellegének hangsúlyozása is. Gondoljunk csak magára Vicóra, illetve az 1710-es *De antiquissima italorum sapientia*

¹ Vö. Spaventa Angelo Camillo de Meishez írott, a *Rivista Bolognese*-ben 1868-ban *Paolottismo, Positivismo, Razionalismo* címen megjelent levelét (úő: 1900).

ára, vagy Vincenzo Gioberti *Del primato morale e civile degli italiani* (Az olaszok erkölcsi és társadalmi elsőbbsége, 1843) címet viselő munkájára, valamint a már említett Bertrando Spaventára, aki a *Della nazionalità in filosofia* (Nemzetiség a filozófiában, 1861) című művében ama híres kijelentést tette, miszerint Vico lehetne a „német gondolkodás igazi előfutára” (SPAVENTA 1972, 446–447). E helyütt nem lehet megfelelőnek Giovanni Gentiléről sem, hiszen szerinte minden filozófia szükségszerűen nemzeti jellegűt visel (GENTILE 1936). Az állítás egyike azoknak, melyek kivívták Croce rosszalását, s így nyugodtan felvehető a két filozófus évtizedes vitájának témái közé. Croce ugyanis éppen az idézett gentilei gondolatra reagálva fejtette ki világosan és egyébként Vico nézeteivel is összhangban, hogy nemzeti filozófiáról, illetve a nemzetiség kérdéséről beszélni a filozófia kapcsán nemcsak haszontalan és elhibázott, hanem káros is. Olyan problémáról van tehát szó, melyet „egyszer s mindenkorra száműzni kellene a tudomány területéről” (CROCE 1952b, 5). Croce ugyan egyértelműen elhatárolódik a gentilei tételtől, de az a tény, hogy egyáltalán foglalkozik a nemzetiség és filozófia témájával, ismét jelzi, hogy olyan jelentős kérdésről van szó, amely joggal ágyazódik a filozófiatörténet nagy problémái közé.

Ha most továbblépve egymás mellé állítjuk a két tárgyalt témát, a mester-tanítvány viszonyt, valamint a nemzetiség és filozófia kérdéskörét, akkor egy újabb bonyolult, kölcsönhatásokban gazdag problémával találjuk magunkat szemben. Azt látjuk ugyanis, hogy a nemzeti jelleg kutatása a filozófiában már kezdetekor úgy tételeződött, mint két gondolkodó, két filozófiai rendszer, illetve mester és tanítvány közötti hatásvizsgálat. S ha egyszer ráakadtunk a két filozófust összekötő – némelykor, miként már láttuk, csak a szerzők képzeletének és vágyainak köszönhető – kapcsolatra, úgy már csupán egy címkével kell ellátnunk a hasonlóan tételezett, szerzőkön átívelő gondolatfolyamokat. Ilyen, talán nem túl sikeres, de lelket és szellemet egyaránt tűzbe hozó, és a történelmi kutatás, a történelmi gondolkodás fejlődésének komoly impulzusokat adó címke volt az is, amely a filozófiák nemzeti jellegét hangsúlyozta.

Egy másik, a történettudomány vizsgálódásaihoz gyakran társuló téma kétségkívül a vallás problémája lehetne. E helyütt is Gentilét kell idéznünk, aki a maga részéről Vico érdemeit hangsúlyozza, mivel szerinte a nápolyi filozófus hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy „az egyszerre emberi és isteni, illetve annyiban emberi, amennyiben isteni valóság legmélyebb rétegeit is tudományos gondolkodás tárgyává tegye” (GENTILE 1936, 29). Az állítás egy olyan filozófia-felfogást tükröz, amely az ember és a történelem megértése érdekében a vallás jelentőségét kívánja kiemelni, mivel ebben véli felfedezni a különböző gondolkodási sémák legmélyebb gyökereit. Vagyis egy újabb kutatási irányhoz értünk: a történelmet nemcsak a múlt és a jelen gondolatainak kölcsönhatásában, nem csupán az egyes gondolkodókat összekötő kapcsok mentén tanulmányozhatjuk és kutathatjuk, hanem azért is, hogy magyarázatot találjunk egyes emberi viselkedésformákra. S e tekintetben érdekes, sőt néha elkerülhetetlen, hogy a vallás problémáját vizsgáljuk, mivel ez mindig is alapvető jelentőséggel bírt az ember életében. Az effajta kutatások egyik legszebb példája Georges Duby *L'an mil* (Az ezredik év) című munkája, amely szimbólumokat és a kollektív tudattalan folyamatainak megdöbbentő kivetüléseit magyarázva mutatja be azokat a vallásos és profán tendenciákat, illetve furcsa szellemi hatásmechanizmusokat, melyek az ezredik év eljövételét kísérték. (DUBY 1967) A vallás által felvetett kérdések persze nem lehetnek kizárólagosak a történész számára, és éppen Duby az, aki pontosan és célszerűen végigvitt kutatásával bebizonyította, hogy lehetséges világos, minden alapvető – antropológiai, földrajzi,

gazdasági és persze vallásos – kérdéskörrel számot vető történelmi elemzést nyújtani. A különböző kutatási irányokat egyszerre felvonultató vizsgálat azt is láttatja, hogy az ezredik év kapcsán miért bizonyos események zajlottak le, nem pedig mások; sőt továbblépve módunk van megérteni, hogy hasonló körülmények között egyes események *visszatérhetnek* és újra megtörténhetnek az időben.

Visszatérve Vico alakjához, ki kell emelnünk, hogy nem csupán egy, gyökereit a görög-római klasszicitásba eresztő olasz filozófiai hagyomány letéteményese ő, hanem mintegy gyűjtőpontja is a modern filozófia legvitatottabb kérdéseinek. Az emberi szellem tevékenységeinek differenciálása és elkülönítése például mindig is az olasz filozófia központi problémái között kapott helyet, s Vico esetében a költészet és a bölcsélet szétválasztását kell kiemelnünk. S ezzel máris elérkezünk a történelmi gondolkodás másik, későbbi fordulatához, amely Croce nevéhez fűződik, s amelyben ugyanez a distinkció fontos szerephez jutott. De a költészetről, művészetről és történelemtől való gondolkodása révén a modernitás kérdését is Vico emelte az olasz bölcsélet nagy problémái közé. Felvetéseit és megoldásait később a legkülönbözőbb európai filozófiai irányzatok árnyalták és mélyítették, hogy aztán ismét Croce személyében egy nagyon is méltó követő folytassa és megújítsa a vicói nézeteket.

Croce Vicóval közösen vallotta, hogy nem lehet egyszerre jelentős költőnek és filozófusnak lenni, hiszen egyik kizárja a másikat, s ezért a nagy filozófusok táborából ki kellene zárni Friedrich Nietzschét és Søren Kierkegaardt. A Nietzschére való utalást megtalálhatjuk többek között a Vico filozófiájáról írott monográfiájában is (CROCE 1965) ott, ahol Croce Nietzsche Übermenschét állítja a vicói hőssel párhuzamba: érdekes összevetés, amely ismét láttatja, hogy az egyes interpretációkban miként kerülnek párhuzamba egymástól távol eső korok és gondolkodók. Crocenak – miként Gentile figyelmeztet – Vico szinte „a vérévé vált”², gondolatai már-már az utód ereiben csörgedeztek. Vico pedig „erőtéljes” író volt, gondolatai mindig jól megalapozottak és lényegre törők, nyelve pontos és szabatos, bár némelykor szerette ismételni is önmagát, szeretett elidőzni egy fogalmon, hogy még árnyaltabban és pontosabban tudja láttatni. Vicóval valamilyen módon számolniuk kellett mindazoknak, akik a történelemtől gondolkodtak, és történelmi kutatásokat végeztek: a már idézett olasz gondolkodókon kívül említsük itt meg Felice Battaglia nevét, aki a szintézis fogalmának új, mind az idealista, mind pedig a vicói felfogáson túlmutató definíciót kívánt adni. A „nyitott szintézis” (BATTAGLIA 1972) fogalmáról van szó, melyben a nyitottság arra akar utalni, hogy a történelmi kutatás megkövetelte módszerek és eljárások alkalmazása mellett nyitva kell hagyunk egy kiskaput az irracionális számára is, amely egyfajta serkentő erőként életet ad a történelmi rekonstrukciók folyamatos felülvizsgálatának és mindig kész kétségbe vonni a racionalitást. Az „ésszerű” történelem tökéletessége így vált fokozatosan kérdésessé, s a témában kialakult termékeny diskurzus eredményeinek köszönhetően a racionalitás uralma gyengülni látszott. Talán fölösleges is emlékeztetnünk, hogy a gondolkodás történetében különböző, gyakran ellentétes módon fogták fel a történelmet. Gondoljunk csak arra, hogy voltak, akik a véletlent gondolták a történelem mozgatórugójának, míg mások folyamatos fejlődést láttak benne. A szélsőséges álláspontok között természetesen millió árnyalat fedezhető fel, melyek közül itt csak néhányra van

² GENTILE 1926. A cikk egyébként azzal a célkitűzéssel íródott, hogy megmutassa Croce gondolkodásának a faszizmushoz való közelségét. A provokáció világos volt és csupán elmélyítette a két filozófus egyre élesebb vitáját.

módunk utalni: például Arthur Schopenhauer kijelentésére, mely szerint az ember történelme, az idő folyása és az események lezajlása a történések iránt teljesen közönyös Eszme véletlenszerű megnyilvánulása. Schopenhauer kifejező metaforája szerint az Eszme annyira távoli és idegen a történelemtől, mint amennyire a felhők idegenek és közönyösek az általuk kirajzolódó ábrák iránt. Ami a történelem mint haladás koncepciót illeti, éppen Vico fogalmazza meg az *örök eszmei történelem* gondolatát, miszerint létezik egy egyetemes rend, melyhez az egyes népek időben lefolyó történelmei igazodnak, persze sikertelenül, sőt néha végérvényesen elbukva. Kissé más irányba mutatnak Karl Jaspers nézetei, hiszen ő azt állítja, hogy az emberiség célként tűzheti maga elé az egység elérését, de ez csak a történelmi különbségek tudatosítása és a közöttük kialakuló párbeszéd révén lehetséges. A kép megváltozik, mihelyst a fejlődést elkerülhetetlen folyamatként tételezzük, hiszen az elkerülhetetlenség a történelem szükségszerűségét is implikálja. Ilyen értelemben beszélt Hegel a gondviselésről a történelemben, s Croce esetében is ezt kell szem előtt tartanunk, amikor a megszakítás nélküli történelmi folyamatban megnyilvánuló Világszellemről és az Észről olvassunk (vö. CROCE 1989, valamint uő 2002). S ezért mondhatja Croce, hogy a történelem nem *ítél*, hanem *igazol*, hiszen ha ítélne, elkerülhetetlenül igazságtalan lenne.

Elkanyarodva az eddigiektől, érdemes itt megidézelnünk Vico filozófiájának egy másik alapelvét, miszerint a filológia és a filozófia ikertestvérek – a tételben látszik az a vicói vágy, hogy az egykori gondolatokat aktuálissá tegye. Más szóval mindannak, ami történt és történik a filozófiatörténetben, aktuális gondolattá kell válnia, miként a filológia bizonyosságai is fokozatosan közelítenek a filozófia igazságaihoz. Az érvelés lenyűgözte Gentilét, és meghatározta gondolkodását még azelőtt, hogy megfogalmazta volna az aktualizmus híres tételeit. Gentile – akinek néhány kijelentése kétségtelenül a vicói örökség hatását mutatja – később azt állította, hogy *Az új tudomány szerzőjének* gondolkodására egyfajta dualizmus jellemző, hiszen szétválasztotta „az eszmei történelmet az időben lefolyó történelemtől, s az előbbi úgy mutatta be, hogy nem merült el benne” (GENTILE 1996, 83).³ Majd konklúzióként hozzáteszi, hogy Vico célja „egy olyan filozófia létrehozása volt, ami történelem, s olyan történelmet szeretett volna, ami mindenestől önmagába olvasztja a filozófiát” (UO.).

Valójában Vico egyik legnagyobb érdeme, hogy létrehozott egy ismeretelméletet, amely lenyűgözte a későbbi gondolkodókat, s amely kiindulópontként, sőt néha konklúzióként szolgálhatott az utódok számára. Ilyen tekintetben érdemes felhívni a figyelmet Pietro Siciliani Vico-értelmezésére, melyet főművében, a *Sul rinnovamento della filosofia positiva in Italia* (A pozitívista filozófia itáliai megújítása) című kötetben közölt (SICILIANI 1871). Siciliani itt Vico filozófiai rendszerét teljesen modern szemmel értelmezi újra. Igaz ugyanakkor, hogy a mű – belső ellentmondásai és rendszerbeli hiányosságai okán – komoly kritikákat kapott; Gentile egyenesen azt mondta róla, hogy „halva született és nem újított meg semmit” (GENTILE 1969, II, 321). Ettől és más hasonló, nem egyszer szarkazmusba hajló ítéletektől eltekintve Siciliani képes volt kritikailag felülvizsgálni az addigi Vico-értelmezéseket, főképp a pozitívista Vico-képet, amely szerinte egyfajta gyenge interpretáció volt, de amely eltávolodott Spaventának az idealizmushoz és a hegeli Abszolútum fogalmához közeli értelmezésétől.

Vico másik érdeme – miként Croce kiemeli (vö. CROCE 1967, 194) –, hogy filozofikus szemmel vizsgálta a primitív korok történelmét, s megpróbálta újra felszínre hozni

³ A kérdéshez továbbá vö. uő: 1954.

mindazt, amit a múlt betemetett. Úgy tette mindezt, hogy megdöbbenve az ősi korok erőszakosságától, filozófiai problémaként tételezte a primitív és a civilizált emberiség különbözőségét. Itt is utalnunk kell a „visszatérés” és a történelem három korszakának vicói elméletére, amely aztán jelentős követőkre talált, és hasonló rendszerek kiépítésére ösztönözte az utódokat: gondoljunk csak August Comte hármasszoros korszakolására. Vico ezzel is a civilizált világot állította figyelmé középpontjába, az emberek világát, amely, lévén általuk jött létre, egy valódi és új tudomány megalapítását tette lehetővé. S ezt a tudomány, az Isten által teremtett természet tudományával ellentétben éppen azok számára lesz érthető, akik – Vico szavaival élve – „az emberi faj gyermekei” voltak. Az átmenet az úgynevezett „vadállati bolyongásból” a kultúra világába a „törekvésnek” köszönhetően történik; a törekvés ugyanis feléleszti a vallásban, a temetésekben és a házasságkötésekben testet öltő erényt, mindazonáltal kezdetben az értelem hiányosságai miatt az ember csak a költői formák segítségével képes a megértésre. Az érzékek világától fokozatosan eltávolodva megjelenik a kritikai képesség, hiszen „az emberek először is éreznek, anélkül, hogy számot adnának maguknak benyomásaikról; aztán zavartan és megindultan veszik tudomásul a dolgokat, végül pedig tiszta észszel gondolkodnak” (Vico 1979, 201).

Utaltunk az imént a „törekvésre”, amely egyfajta serkentő erőként működik, és elősegíti, hogy az Isten és egyben a történelem felé vezető úton eltávolodjunk a kezdetleges ösztönvilágtól. Vico számára a történelem mindenekelőtt „az isteni gondviselés észszerűségeen alapuló társadalmi teológiája” (uo., 233.; vö. továbbá: 258–259): ahogyan az ember lassan eltávolodik a primitív létformától, a népeket alapító törvényhozók közönséges bölcsességének köszönhetően fokozatosan részévé lesz a gondviselés tervének. A történelem tehát egyszerre időben lefolyó és örök, egyfelől van kezdete és időhöz kötött, másfelől valami egyetemesre törekszik: de egyik sem lehet azonos a másikkal. Minden időben lefolyó történelem halad a maga útján és idomul, vagy – miként jeleztük – megpróbál idomulni az eszmei és örök történelemhez, hiszen mindig vannak népek, melyek megszületnek, fejlődnek, fennmaradnak egy ideig, hogy aztán elbukjanak és megszűnjenek. Szem előtt kell tartanunk ugyanakkor azt a tényt, hogy nem mindegyik időben lefolyó történelem járja be ugyanazt az utat, és mivel mindegyiknek megvan a maga sebessége, önnön folyását követi: ha egy nép el is ér egy magasabb állapotot, nem szükségszerű, hogy ez fennmaradjon; megtörténhet, hogy hanyatlani kezd, következésképp egy történelmi visszatérésbe hull, ami szintén nem szükségszerűen történik, hanem kizárólag az emberektől és szabad cselekedeteiktől függ. *Az új tudomány* tehát elővigyázatosságra szólítja az embereket, nehogy – miként Vico mondja – a népek elbukjanak, vagy sietessék saját bukásukat.

Az eddig mondottakat figyelembe véve talán nem keltjük túl nagy ugrás benyomását, ha mondanivalónk most későbbi korok és hozzánk időben közelebb eső gondolatok felé fordul. Már csak azért is reméljük ezt, mert a modern és a kortárs történelmi gondolkodás alapjainak letételéhez Vico is hozzájárult, az ő feltevései keltették életre és éltették az utódok vitáit is. Természetesen számos új feltevés, megközelítés és tétel váltott ki nagy vitát, melyek azonban még inkább aktuálissá tették az eddig tárgyalt problémákat. S mielőtt belépünk az újabb korok gondolatvilágába, talán érdemes csokorba fogni ezek legfőbb és legjelentősebb újdonságait.

A kortárs történelmi módszertannak kétségkívül más, újszerű megközelítései vannak: gondoljunk például az események szoros kapcsolódásainak témájára – igaz ugyan, hogy a kérdéskör már a görög bölcsleletben felvetődött, s Vico is új felvetésekkel gaz-

dagította. Figyeljünk föl, hogy az események kapcsolódásainak interpretációja segítségével válik érthetővé és magyarázhatóvá a szükségszerűség kérdésköre – persze azt sem szabad elfelejtenünk, hogy manapság sokan utasítják el az ok-okozati magyarázatot. Bármit is mondjon Croce arról, hogy filozófus volt-e vagy sem, Kierkegaard az elsők között tételezte a lehetőségesség kategóriáját a történelemben, egyebek között azt állítva, hogy „a múltbéli nem szükségszerű, mivel keletkezett; nem lett szükségszerűvé azáltal, hogy keletkezett (ez ellentmondás), s még kevésbé válik szükségszerűvé valakinek a felfogása miatt [...] Ha a múltbéli a felfogás révén szükségszerűvé válna, azt nyerné el, amit a felfogás elveszített, mivel ez valami mást fogna fel, ami ostoba felfogás. Ha az, amit felfogunk, a felfogásban megváltozik, a felfogás félreértéssé válik.” (KIERKEGAARD 1997, 106.)

Fontos továbbá, milyen jelentést tulajdonítunk az eseménynek, s elfogadjuk-e, hogy egy esemény befolyásolhat és megváltoztathat egy másik eseményt. Ez esetben is úgy tűnhet, mintha már ismert terepen járnánk: elég csak Vicónak azon alapvető gondolatára utalnunk, miszerint a filológia segítségével kimutatható, hogy a történelem nem káosz, hanem olyan események sora, melyek az örök eszmei történelem megvalósulását vagy meg nem valósulását jelzik: az ember nem csupán akarat nélküli megvalósítója egy egyetemes tervnek, ugyanakkor nincs kiszolgáltatva az összefüggéstelen események zűrzavarának; ő a történelem főszereplője, s ezt a történelmet nem lehet sem szükségszerűnek, sem véletlenszerűnek kikiáltani. Másként áll a dolog, ha a történeti tény, a megismételhetetlen esemény egyediségét és egyszerűségét tételezzük. Ettől Vico álláspontja – amely a nagy történelmi körforgásban helyt ad az események és helyzetek ismétlődésének – egyértelműen különbözik. Mindazonáltal, ha a fenti tétel azt sugallja, hogy a történelem nem ismétlődik, akkor azt is vegyük figyelembe, hogy itt inkább egy történetírói eszményről, nem pedig egy világos történeti jellemzőről van szó.

Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Arthur Danto, William Dray és mások nevei jutnak azonnal eszünkbe. E helyütt Dray nézeteit érdemes megvizsgálnunk: szerinte a történelmi esemény – térbeli és időbeni meghatározottsága okán – egyedi, és minden más, hasonlóan vélt eseménytől különböző. S e különbözőség tetten érhető abban is, hogy egy adott esemény más-más ok miatt lehet érdekes és magyarázandó az egyes történészek számára. (Vö. DRAY 1964, 44–50.) Tehát a történész alakja – akinek kiemelt jelentőségét már Croce és Gentile is hangsúlyozta – Dray-nél is fontos szerepet kap: ő az, akit egyrészt a jelen szükségletei és érdeklődése sarkall, másrészt képes mindig újra aktuálissá tenni a múlt tényeit. Hogy egy eseményt kielégítő módon magyarázzunk, Dray szerint azt kell láttatnunk, hogy lehetséges, nem pedig azt, hogy szükséges volt. Más szóval ő a „*Hogyan lehetséges?*”-re keresi a választ, s ezt állítja szembe a „*Miért szükségszerű?*” kérdéssel.

Dray felvetései szembehelyezkednek a Carl G. Hempel által kidolgozott, majd Patrick Gardiner módosította úgynevezett „átfogó törvény” elméletével. Hempel szerint bármilyen esemény magyarázata logikusan levezethető magából az eseményből, amely magába ötvözi az általános törvényeket. Hempel nem állt meg a logikánál, hanem – talán egy kissé elsietve – a történettudomány területére is érvényesnek vélte felvetéseit. Gardiner, a történész erőfeszítéseit az építész és mérnök munkájához hasonlítva azt állította, hogy bár a történésznek a vizsgált tény egyediségére kell helyeznie a hangsúlyt, nem becsülheti alá a természeti törvényeket sem. Szerinte egyfajta „szabályszerűségi elvvel” kell számolnunk, amely az események lejátszódásában érvénye-

sül, s amely az emberi cselekedetek kiváltotta eseményekben is tetten érhető. Dray ugyanakkor világos és erőteljes kritikát fogalmazott meg nem csak Hempellel, hanem Gardinerrel szemben is, lévén utóbbi megközelítését csupán Hempel merev téziseinek „meglágyításaként” értelmezte. S valóban, Gardiner számára egy esemény akkor válik megmagyarázhatóvá, amikor már megtaláltuk hozzá a törvényeket, ugyanakkor nem fogadja el, hogy a tudomány felette állna a józan észnek. Amikor Gardiner kapcsán Dray Hempel téziseinek egyszerű „meglágyításáról” beszél, akkor nem teljesen alaptalanul teszi ezt: állítása valószínűleg azon alapszik, hogy Gardiner a mondanivalóját ki akarja terjeszteni olyan tudományokra is, melyek nem érték el a fizika precizitását, s minden kétséget kizárólag ezek közé sorolja a történeti tanulmányokat is. Dray szerint mind az „átfogó törvény”, mind pedig a „szabályszerűség” tévútra vivő fogalmak, s az általa javasolt alternatíva „egy olyan magyarázat, amely a megtörtént tény *ésszerű alapját* láttatja” (uo. 124), ám ezen ésszerű alapot meg kell támogatnia a történész empátiájának is. Más szóval a történésznek nincs szüksége törvényekre, s ez leginkább annak a kapcsolatnak köszönhető, amely az eseményt létrehozó cselekvő alany és a történelmi tényt értelmező kutató között létesül. „A történésznek a kulisszák mögé kell hatolnia, az adott helyzeten belül kell állnia, empátikusan azonosulnia kell a főszereplővel és képzeletben annak helyzetébe kell vetítenie magát. Neki is át kell élni, átlátni, újragondolni és megtapasztalni a megérteni kívánt személy reményeit, félelmeit, terveit, vágyait, gondolatait céljait stb. Ha átfogó törvénnyel próbálunk megmagyarázni egy eseményt, akkor legfeljebb felszínes megértéshez juthatunk. Ám a történész, a neki adatott feladat természetéből fakadóan, ennél többre hivatott.” (Uo. 119.) A cselekedetek továbbá nem mindig intencionálisak, nem vagyunk mindig tudatában tetteinknek, nincs mindig számítás mögöttük, és nincs titkos mesterkedés, melyet tetten lehetne érni. Az itt bemutatott felvetések – melyeket aztán Dray tovább pontosított és mélyített – ismét csak Vico nézeteihez, a *filozófia* és a *filológia* kölcsönös függésének – egy a másik nélkül üres és semmitmondó lenne – általa kidolgozott elméletéhez kalauzolnak bennünket. Vagyis Vico számára nem léteztek olyan tények, melyek kizárólagosan tények lettek volna, hiszen minden esemény elkerülhetetlen teoretikus implikációkat hordoz: a *bizonysat* az *igaznak* kell alátámasztania, amiként az *igazat* a *bizonysatnak* kell érvényesítenie.

Maurice Mendelbaum érvelését vizsgálva azt láthatjuk, hogy számos kérdésben Dray álláspontjára helyezkedett, ugyanakkor azon a véleményen volt, hogy mindenféle magyarázat modelljéül a tudományos magyarázat szolgálhat. Felvetéseit vizsgálva megállapítható, hogy elfogadta azokat a végkövetkeztetéseket, melyekre Hempel és Gardiner jutott, ám nem értett egyet előfeltevéseikkel; szerinte úgy jutottak nagyon is helytálló konklúzióra, hogy gondolati rendszerük néhány sarkalatos és alapvető vonását túlkomplikálták. Mandelbaum látszólag az idealisták közé sorolja Drayt, pontosabban azt állítja, hogy elfogadta azt az egyértelműen idealista alapokon álló tételt, miszerint a tudományos magyarázat minden analízis alapja. Dray számára a szabad emberi cselekedetekben semmiféle törvény nem érvényesül, s még ha érvényesülne is, ez akkor sem lenne képes megmagyarázni magának az eseménynek a szabadságát, még kevésbé a legsajátosabb jellemzőit. Mandelbaum elégtelennek minősíti ezt a magyarázatot, továbbá szükségesnek véli elválasztani a már említett idealistákat az általa „reakciósnak” definiált szerzőktől. Dray saját magát inkább reakciónak vallotta, lévén történelemszemlélete Hempel és Gardiner téziseire való reakcióként értelmezhető, ám ezzel nem kívánta gondolkodását – másoknak az ő nézeteivel ellentétes fel-

vetéseire adott egyszerű válaszként – beskatulyázni. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy vannak érintkezési pontok Dray és egyes idealista gondolkodók között: Croce, Robin George Collingwood, Michael Oakeshott neveit említhetjük. Van azonban egy lényeges különbség: a reakciók abból indulnak ki, hogy egy világos és koherens történelemértelmezésnek szükségszerűen abból kell kiindulnia, amit a történészek valóban feltártak, ellenben az idealisták – Mandelbaum szavaival élve – nem teljesen fogadják el ezt a kritériumot. (Vö. MANDELBAUM 1977, 24–45; 109–142; 169–194.) Úgy tűnik Vico ettől tovább ment. Már az előzőekben utaltunk rá, hogy szerinte a történelmet nem a szükségszerűség, de nem is véletlen uralja: az ember társadalmi lény és szabad akarral rendelkezik, s ha a történelemben vannak is célok, melyek az emberiség fejlődését segítik elő, ez nem jelenti, hogy ezek megegyeznek az egyes emberek céljaival. Az ember cselekedete – amely megtétele után akár olyan végkifejlethez is érhet, melyet a cselekvő nem volt képes előrelátni – túllép elképzelésén.

Végül érdemes ismét Drayt és a különböző interpretációkban jelentkező, s csakis értelmezéssel feloldható történelmi ürrökről és hiányosságokról szóló fejtegetéseit megidézni. Amikor azt próbáljuk megérteni, hogy egy esemény miként kapcsolódik a másikhoz, a köztük lévő ürt gyakran ok-okozati magyarázatokkal próbáljuk áthidalni. Ezek a magyarázatok azonban kizárólag akkor érvényesek, ha van egy kapcsolódási pont az első és második jelenség között. Az ürröket – egyiket a másik után – betöltve azonban azt tapasztaljuk, hogy a folyamat a végtelenbe hajlik, más szavakkal a jelenségek közötti hiányosságokat feloldhatatlanoknak kell tekinteni. Dray szerint az ember elsősorban nem azt akarja megérteni, hogy miért történik egy esemény, hanem hogy miként történt meg, hogyan alakultak ki azok a körülmények, melyek lehetőségessé tették bekövetkeztét. A *miért* kérdése végtelen láncolatot teremtene, melyet az ember képtelen lenne végigkövetni, sőt, az igazat megvallva, már érdeklődése is alábbhagyna, hogy az egymással összekapcsolódó történelmi hiányosságok ok-okozati láncolatát minden egyes lépésében végigkísérje. Ha elfogadjuk, hogy a mindenre kiterjedő és kimerítő ok-okozati magyarázat lehetetlen, úgy inkább azt kell *megmagyaráznunk*, hogy mit tudunk *megmagyarázni*, s hogy milyen módszereket kell értelmezésünk során választanunk, illetve mi az, ami elégséges az ember számára, hogy tudáscsomját is olthassa. Talán túlzás itt a tudáscsomj oltásáról beszélni, mindazonáltal az embert elsősorban az érdekli – miként már mondtuk –, melyek voltak azon körülmények, amelyek lehetővé tették egy adott esemény bekövetkeztét. Dray számára a történetírás azt jelenti, hogy létrehozunk egy képzeletbeli konstrukciót, s így a képzelet síkján életet adunk valaminek, ami látszólag már feledésbe merült. Éppen Vico volt az, aki létrehozta az egyetemes és az egyedi, az absztrakt és az elvont szintézisét, egy olyan képzeletbeli konstrukciót, melyről Dray beszélt.

S most, némi büszkeséggel és tudatos túlzással szeretnék egyrészt utalni azokra, akik Vicóban a „német gondolkodás előfutárát” látták, másrészt emlékeztetni az olaszok ósrégi bölcsességére, hogy aztán hangsúlyozhassam nem is annyira Vico és az egész olasz történelmi gondolkodás kétségbevonhatatlan jelentőségét, hanem, talán kicsit visszafogottabban, azt a ténytet, hogy elérkezve napjainkhoz, a történelemről való gondolkodás és eszmecsere egy olyan úton halad, melyhez a kezdeti, igen erőteljes ösztönzést Vico adta. Távol álljon tőlem, hogy felvessem itt a nemzetiség és filozófia kérdését, még kevésbé a nemzeti filozófiák témáját – ebben ugyanis inkább Crocéval értek egyet – mégis ki kell emelnem, hogy eme ösztönzés után a történelmi gondolkodás olasz vonatkozásokban is gazdag folyama most visszazárni, és szükségszerűen

visszatérni látszik Vicóhoz és felvetéseihez. Úgy tűnik, mintha egyfajta személyes történeti visszatérésről lenne szó, amely mindig aktualitást és életerőt kölcsönöz a nápolyi filozófus gondolatainak: elértünk tehát Vicótól Vicóig.

Fordította Mátyus Norbert

IRODALOM

- BATTAGLIA, Felice 1972. *Economia Diritto Morale*. Bologna: Clueb.
- CROCE, Benedetto 1952a. Illusioni degli autori sui „loro” autori. In *Indagini su Hegel e schiarimenti filosofici*. Bari: Laterza.
- CROCE, Benedetto 1952b. La nazionalità e la filosofia. In *Conversazioni critiche*, serie IV. Bari: Laterza.
- CROCE, Benedetto 1965. *La filosofia di Giambattista Vico*. Bari: Laterza.
- CROCE, Benedetto 1967. Considerazioni sulla preistoria. In *Indagini su Hegel e schiarimenti filosofici*. Bari: Laterza.
- CROCE, Benedetto 1989. *Teoria e storia della storiografia*. (ed. Giuseppe Galasso) Milano: Adelphi.
- CROCE, Benedetto 2002. *La storia come pensiero e come azione*. (ed. Maria Conforti) Napoli: Bibliopolis.
- DRAY, William 1964. *Laws and Explanation in History*. London: Oxford University Press.
- DUBY, Georges 1967. *L'an mil*. Paris: Gallimard.
- GENTILE, Giovanni 1926. Il liberalismo di B. Croce. In *Che cosa è il fascismo. Discorsi e polemiche*. Firenze: Vallecchi.
- GENTILE, Giovanni 1936. *La tradizione italiana*. Firenze: Sansoni.
- GENTILE, Giovanni 1954. Il concetto della storia della filosofia. In *La riforma della dialettica hegeliana*. Firenze: Sansoni.
- GENTILE, Giovanni 1969. *Storia della filosofia italiana*. (ed. Eugenio Garin) Firenze.
- GENTILE, Giovanni 1996. *La filosofia della storia – Saggi e inediti*. (ed. Angela Schinaia) Firenze: Le Lettere.
- KANT, Immanuel 1995. *A tiszta ész kritikája*. Ford.: Kis János. Budapest: Ictus.
- KIERKEGAARD, Søren 1997. *Filozófiai morzsák*. Ford.: Hidas Zoltán. Budapest: Göncöl Kiadó.
- MANDELBAUM, Maurice 1977. *The anatomy of historical knowledge*. Baltimore and London: The Johns Hopkins UP.
- SICILIANI, Pietro 1871. *Sul rinnovamento della filosofia positiva in Italia*. Firenze: Sansoni.
- SPAVENTA, Bertrando 1900. Paolottismo, Positivismo, Razionalismo. In Giovanni Gentile (ed.): *Scritti filosofici spaventiani*. Napoli: Morano.
- SPAVENTA, Bertrando 1972. Della nazionalità in filosofia. In Giovanni Gentile (ed.): *Opere III*. Firenze: Sansoni.
- VICO, Gian Battista 1965. *Autobiografia*. (ed. Mario Fubini) Torino: Einaudi.
- VICO, Giambattista 1979. *Az új tudomány*. Ford.: Dienes Gedeon – Szemere Samu, Budapest: Akadémiai.

